

הפרשת תרומות ומעשרות באילת

הרב יעקב לנור

הקדמה

בהמשך למאמרינו הקודמים, בביאור המעמד ההלכתי של אילת ביחס לארץ ישראל, על כל המשתמע מכך – נתחיל לעסוק במאמר זה בנושא המצוות התלויות בארץ; במה אנו מחויבים באילת ובמה לא.

במאמרים עד כה ביררנו בשם הרמב"ם, הכפתור ופרח ועוד, שקדושת הארץ הינה כבר מאז הברית לאבות – לאברהם, ליצחק וליעקב. אמנם, קדושת הארץ לעניין המצוות היא דווקא בגבולות עולי בבל – קדושה שניה שקידשה לעתיד לבוא. קדושת עולי מצרים – קדושה ראשונה שקידשה לשעתה ולא לעתיד לבוא – נחשבת בכל זאת לצורך עניינים מסוימים כקדושה, לעניין קיום חלק מהמצוות, ויבואר לקמן.

מעמדה המיוחד של אילת נידון כתוצאה מהספק אם היא בכלל גבולות עולי מצרים. פשוט לכל הדעות, שבגבולות עולי בבל אילת אינה נכללת, אך לגבי גבולות עולי מצרים יש להסתפק¹:

א. האם אילת נחשבת בתוך גבולות פרשת מסעי? הזכרנו שלרוב הדעות אילת אינה נכללת בגבולות מסעי, אולם יש האומרים² שמעלה עקרים המוזכר שם בגבול דרום מזרח מוגדר ע"פ תרגום רס"ג כעקבה, וממילא גם אילת נכללת.

ב. האם כיבוש שלמה את העיר אילת קבע בה קדושה, דהיינו, האם אחר כיבוש עיקר גבולות עולי מצרים יש מקום להרחבה שתקבע קדושה, כבכל שאר הגבולות אותם כבשו מדין "כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה"³? הזכרנו את דעת הציץ אליעזר⁴, שסובר שזה כא"י מכח הכיבוש, ואת דעת הגר"ש ישראלי, שסובר שקדושת המקום לעניין המצוות בטלה לגמרי לאחר שעזבו את המקום.

ג. יש לדון היום בעניין כיבוש חיילי צה"ל, האם הוא קובע קדושה לעניין המצוות התלויות בארץ, או שמא היום הקדושה תחול רק ע"י קידוש המקום, כבזמן עזרא. במאמרו השלישי⁵, הראינו שיש מקום רב לומר שהכיבוש מחיל קדושה לפחות בגבולות ההבטחה, וכ"ש במקומות שנכבשו ע"י עולי מצרים, וא"כ אילת עומדת לפחות במעמד ההלכתי של גבולות עולי מצרים לעניין המצוות התלויות בארץ, וודאי שיש כאן סברא שחזי לאצטרופי לשיטות אחרות.

במאמרו הראשון⁶ הזכרנו גם את דברי הגרש"י ז"ל, הכותב שאילת נכבשה בכיבוש רבים ולא בכיבוש יחיד, משתי סיבות: א. כיון שנכבשה אחרי כיבוש ירושלים ושאר הארץ; ב. כיבוש יחיד הינו רק בהרחבה מעבר לגבולות ההבטחה.

¹ בכל עניינים אלו דלקמן ע"י בהרחבה במאמר הראשון מסדרת מאמרים זו, הופיע ב"ומדברך נאווה" חוברת ב'.

² הגר"מ טיקוצ'נסקי בספר ארץ ישראל.

³ דברים י"א, כ"ד.

⁴ ראיתי שסברא זו מובאת גם בשם הגרבצ"ח עוזיאל זצ"ל בשו"ת חלקת השדה מאת הרב ש"ז רווח, בהוצאת המכון למצוות התלויות בארץ, בחלק גבולות הארץ סי' ד'.

⁵ "ומדברך נאווה" חוברת ד'.

⁶ שם חוברת ב'.

אך הוסיף הרב זוין ואמר, שגם אם נחשיב זאת ככיבוש יחיד – מ"מ יתכן שיהיה דינו כסוריא, שנכבשה גם היא כיבוש יחיד. וכותב הרמב"ם⁷: "הקונה בה קרקע כקונה בארץ ישראל לענין תרומות ומעשרות ושביעית... מדברי סופרים". לפי כל הנ"ל נראה כיצד יש לנהוג בפועל בעיר אילת לענין תרומות ומעשרות.

דין גבולות עולי מצרים ודין בית שאן ואשקלון

כותב הרמב"ם בהלכות תרומות⁸: "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלה קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא". יוצא מדבריו כפי שהזכרנו לעיל, שקדושה ראשונה בטלה. אך הרמב"ם שם ממשיך ומתייחס למצב היום וכותב: "כיון שעלו בני הגולה... הניחו אותן המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. ורבינו הקדוש התיר בית שאן מאותן המקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל, והוא נמנה על אשקלון ופטרה מן המעשרות".

דין גבולות עולי בבל הינו ברור; המקומות שנכבשו על ידי עולי בבל – נתקדשו לענין עיקר חיוב תרומות ומעשרות גם לעתיד לבוא [אמנם, כיום החיוב הוא מדרבנן, כשאין בית המקדש ואין רוב יושביה עליה. כך נפסק להלכה ברמב"ם⁹]. יש לבדוק לענין עולי מצרים – מה בדיוק התיר רבנו, מה היה מעמדם קודם ההיתר ומהו מעמדם עכשיו.

הגמרא במסכת חולין¹⁰ אומרת ש"התיר רבי את בית שאן", על סמך עדות עד שראה את רבי מאיר אוכל שם ירק בלי להפריש. השאלה העולה היא – מה בדיוק התיר רבי? רש"י¹¹ אומר, שהתיר לאכול את הירקות והפירות שלה בטבלין. בהו"א חשבה הגמרא, שהסיבה לכך היא שבחז"ל מפרישים מדגן תירוש ויצהר ולא משאר דברים; כיון שבא"י דגן תירוש ויצהר חייבים מדאורייתא ושאר דברים מדרבנן, תיקנו בחז"ל שיפרישו לפחות מדגן תירוש ויצהר, ולכן פירות וירקות פטורים. למסקנת הגמרא¹² משמע שהסיבה היא שאמנם בית שאן נתקדשה בקדושה ראשונה, אך אחרי שנתבטלה קדושה ראשונה בגלות בית ראשון – עזרא הסופר לא קידשה. הסיבה לכך שלא קידשה, היא כדי שיהיה מותר לחרוש ולזרוע בשביעית, ויוכלו העניים ליטול משם מעשר עני, לקט, שכחה ופאה. אם כן, החידוש של רבי בהתירו את בית שאן היה בכך שבירר שבית שאן היא מהמקומות שלא קידש עזרא, וממילא יכלו עניים לסמוך עליה בשביעית ולאכול את הירק ללא מעשר. אמנם, דגן תירוש ויצהר המשיכו לעשר, כיון שבעיקר הארץ יש חיוב מדאורייתא.

משמע, שרש"י סובר שדגן תירוש ויצהר הינם חיוב דאורייתא אפילו היום. לכן שואל הרמב"ם¹³: איך אפשר להתיר? הרי יתכן שרבי מאיר, שאכל ירק בלי להפריש, סבר שאפילו דגן תירוש ויצהר הינם רק מדרבנן בא"י, ולכן בירק אפילו בא"י אין צריך להפריש. אך בתקופת רבי, כיון שנהגו איסור – נראה שקיבלו שדגן תירוש ויצהר בא"י אסורים מדאו', ולכן אין להקל גם בירק!

⁷ הלי תרומות פרק א' הלכה ד'.

⁸ פרק א' הלכה ה'.

⁹ הלי תרומות פרק א' הלכה כ"ו.

¹⁰ דף ו'.

¹¹ שם ד"ה "את בית שאן".

¹² שם דף ז'.

¹³ שם דף ו' : ד"ה "שאכל עלה".

על פי התוספות¹⁴, ההו"א היא שבית שאן הינה כחול"ל גמור, וחייב שם בתו"מ מדרבנן, אך בדמאי פטור, ומה שרבי התיר שם – זה דמאי בלבד. ואם כן, חולק התוס' על רש"י: שלפי רש"י רק דגן תירוש ויצהר מעשרים, ולפי תוס' – מעשרים הכל חוץ מדמאי, מדרבנן. גם הרמב"ן סובר כתוס'.

אמנם, מביא התוס' בשם הירושלמי בחלה, שבחול"ל לא נהגו תו"מ בירק, ואילו בשאר פירות נהגו תרומה גדולה ולא מעשר, אך דגן תירוש ויצהר חייבים בכל הדברים מדרבנן, גם בחול"ל. וכותב עוד, שהרחוקים מא"י לא הפרישו כלל, אפילו דגן תירוש ויצהר. ומביא מקור נוסף מהירושלמי, שמכזיב וצפונה לא היו מפרישין כלל, אפילו מדגן תירוש ויצהר, וכותב שעל זה סומכים היום כל המקומות הרחוקים מא"י. מכל מקום, משמע שבעיקר הבנת הסוגיה סובר כרש"י, שהחידוש של רבי היה שכיון שהמקום לא התקדש בקדושה שניה – קבעו לבית שאן דין חול"ל, ולא יתחייבו שם בדמאי. בדומה לכך יש בדעת רבינו גרשום שם, שבית שאן לא התקדשה בקדושת עולי בבל, ולכן גילה רבי שלא חייבים שם בתרומות ובמעשרות ולא בשביעית, כיון שלא התקדשה. ואם כן, עניים יסמכו על זה בכך שיוכלו לעבוד שם כל השנים, ולחסוך את חיוב הפרשת התרומות והמעשרות.

שיטת הרמב"ם בגבולות עולי מצרים ובבית שאן ואשקלון

הגדרת הרמב"ם⁸ היא, שבאו עולי בבל אחרי שבוטלה קדושת הארץ "והחזיקו במקצת הארץ קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא, והניחו אותן המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שישמכו עליהם עניים בשביעית".

את הפשט בדברי הרמב"ם ניתן להבין על פי דבריו במקום אחר. אומר הרמב"ם¹⁵: "שנת השמטה כולה הפקר ואין בה לא תרומה ולא מעשרות כלל לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני. ובחוצה לארץ שאין בה שמטת קרקע מפרישין בארץ מצרים ובעמון ומואב מעשר ראשון ומעשר עני מפני שארצות אלו קרובות לארץ ישראל כדי שיהיו עניי ישראל נסמכין עליה בשביעית. והלכה למשה מסיני שיהיו מפרישים בארץ עמון ומואב מעשר עני בשביעית, אבל בארץ שנער מפרישין בשביעית מעשר שני כסדר רוב השנים".

יוצא, שעל דין תו"מ שומרים בחול"ל, ועל שמטה לא שומרים שם. לכן נראה שיש בגבולות עולי מצרים גדר ביניים: מפרישים תו"מ כבחול"ל, וממילא העניים ניזונים מזה מעשר עני וכדו' (ובאופן עקיף, גם בעניין מעשר שני שאוכל בירושלים ולא תמיד גומר, ומחלק השאר לאחרים – יש צד של צדקה), ומאידך, בשביעית יכולים לעבוד שם בקרקעות כרגיל ולחלק גם מתנות עניים – לקט, שכחה ופאה. אמנם, בהלכות תרומה הוסיף הרמב"ם, ש"רבינו הקדוש התיר בית שאן מאותן המקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל", ומשמע שרבי הוסיף עוד נדבך – לא רק שלא שמרו שם שמיטה אלא פטר את המקום מהפרשת תו"מ לגמרי (שלא כהבנת רש"י שם).

הראב"ד שם חלק על הרמב"ם, ואמר כדברי רש"י – שרבי התיר רק מעשר בירק ופירות אילן, שהם ממילא מדרבנן גם בא"י; שם פטר לגמרי – ונשאר רק החיוב בדגן תירוש ויצהר. ומסביר הכסף משנה, שהרמב"ם סובר כן כיון שבלשון הגמרא לא מצאנו חלוקה בין סוגי המעשרות, ומובן שרבי פטר לגמרי. ובייחוד שגם בשאר א"י שנכבשה על ידי עולי בבל, החיוב כיום הוא מדרבנן בלבד.

¹⁴ שם ד"ה "והתיר רבי".

¹⁵ הלי מתנות עניים פרק ו' הלכה ה'.

המהר"י קורקוס מקשה על רש"י: איך יתכן שיש כאן גדר ביניים, שמחד אין חייבים שם בשביעית, ומאידך כותב רש"י¹⁶ שחייבים שם במתנות עניים, כגון לקט, שכחה ופאה? ועוד קשה על הרמב"ם, שלכאורה משמע שלעניין שביעית מותר שם לגמרי לעבוד את הקרקע, וזו חלק מתקנת עניים, ורק חייבו בתו"מ כחלק מהתקנה, ומצד שני, הרי נפסק ברמב"ם עצמו¹⁷ שכל מקום שיהיה בקדושת עולי מצרים ולא בקדושת עולי בבל – אסור לעבוד שם בשביעית?

אמנם, על השאלה הראשונה בדברי רש"י עונה המהר"י קורקוס, שכיון שחייב מדבריהם במעשר, לפחות בדגן תירוש ויצהר, לכן גם חייבו במתנות עניים – למרות שזה כח"ל. בדעת הרמב"ם מסביר המהר"י קורקוס, שבתחילה הניחו את מה שלא כבשו עולי בבל והתירו לחרוש ולזרוע שם בשביעית, ואח"כ גזרו שבגבולות עולי מצרים ישנו הדין שאינו נעבד בשביעית, והתירו ספיחין, וא"כ אותם עדיין מותר לעניים ליטול, כיון שהם הפקר. ומ"מ בתו"מ חייבם לצורך העניים. ואילו בערים המסוימות האלה עמד רבי והתיר את המעשר, כמקומות חו"ל הרחוקים הפטורים ממעשר. כך מצאנו גם בתחילת הלכות תרומות¹⁸, שכותב הרמב"ם שהנביאים גזרו חיוב תרומה אף בשנער, ולאחר מכן חכמים ראשונים התקינו שיהיו נוהגים אף בארץ מצרים ובעמון ומואב. רואים שהדבר נגזר לפי העוברים והשבים.

יוצא אפוא, שיש מספר שיקולים לגזירת רבנן במקומות שמחוץ לדין החיוב, ולכן יתכן שגם העניים היוו שיקול לבטל לגמרי דין תו"מ בבית שאן, כדין המקומות הרחוקים בחו"ל. ומה שהעניים מרוויחים בשביעית – הוא איסור ספיחים, שנוהג במקומות של קדושה שניה ולא במקומות של קדושה ראשונה. וכן יוכלו להשכיר את עצמם לעבוד בתלוש, וגם לעבוד בקרקע של גוי. ובמקומות שפטורים מן התרומה – יתנו להם די צורכם, שכיון שכל השנה הם פטורים מן המעשרות – לא יימנעו מלתת לעניים כל צרכם בשביעית, ולכן זה טוב להם.

גם הרשב"א¹⁹ מביא את דברי התוס', ומחלק בין חו"ל ממש – במקומות הרחוקים מא"י, לבין המקומות בחו"ל הסמוכין לא"י, כגון עמון, מואב, מצרים ובבל – ששם גזרו על תו"מ כיון שסמוכים לא"י. מוסיף הרשב"א שם בדעת הרמב"ם ז"ל, שבית שאן נחשבת כמקום רחוק ולכן פטורה. הרמב"ן דוחה זאת, וכך גם נראה לכאורה מהמציאות.

המאירי²⁰ מסביר את הסוגיה, ואומר שבתחילה לא נודע אם היתה בית שאן בכלל קדושת עולי בבל או לא, ולכן מספק היו מחזיקים אותה כא"י; עד שבא רבי, ואחרי שקיבל עדות שהמקום לא התקדש בימי עזרא – התיר לאכול שם בלי תו"מ, כיון שמה שהחמירו שם קודם היה בעצם בטעות. ואומר שההיתר היה דווקא בדמאי, אבל טבל נהג שם (היינו כדעת התוס').

ומסביר המאירי בדעת הרמב"ם, שמראש השאירו את בית שאן ולא קדשוה גם אח"כ, וידעו שזה מהמקומות שהניחום עולי בבל ולא קידשו. ומכל מקום, במעשר דגן תירוש ויצהר החמירו כמו במקומות שסביבות א"י (כדעת רש"י). אלא שבימי רבי הובהר שהיא לא נחשבת כסביבות א"י, אלא כתחום אשקלון, ופטורה לגמרי מכל המעשרות.

¹⁶ חולין דף ז'. ד"ה "הרבה כרכים".

¹⁷ ה'ל' שמיטה ויובל פרק ד' הלכה כ"ו.

¹⁸ פרק א' הלכה א'.

¹⁹ חולין דף ו': ד"ה "והתיר רבי".

²⁰ חולין דף ו': ד"ה "בית שאן".

אמנם, מעיר המגיה שם²¹, שלפי פירוש זה משמע שדגן תירוש ויצהר הינם חיוב דאורייתא, ולכן החמירו סביבות א"י מדרבנן – בדגן תירוש ויצהר. הבנה זו היא נגד דברי הכס"מ והרדב"ז, שהבינו שבתקופת עזרא תו"מ היו מדרבנן, כיון שלא היו רוב יושביה עליה. לכן יש להסביר כפי מה שכתבנו, שייחסו לזה דין סביבות א"י והחמירו, אך לצורך העניינים פטר רבי הן משמיטה והן מתו"מ, שהרי גם א"י עצמה נחשבת כדין דרבנן, וכפי שמפרש הרדב"ז.

ערוך השולחן העתידי²² שואל על הרמב"ם: איך זה שפטרו לגמרי באותם מקומות (בית שאן, אשקלון וכדו'), ואילו במקומות מרוחקים כבבל ומצרים כן הפרישו? והדבר קשה אף יותר, שהרי הגמרא בגיטין²³ עוסקת בדרך שבין עכו לכזיב, ואומרת שמימין, דהיינו ממזרח לדרך – טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר, ומשמאל – טהורה וחייבת במעשר. והשאלה היא למה פטורה מן המעשר, הרי זה היה בגבול עולי מצרים, ומדוע לא יתחייבו?

אומר ערוך השולחן שם, שיש כאן גדר נוסף. ומביא מתוספתא בסוף אהלות, שרבי פנחס בן יאיר קבע שאשקלון טמאה, ורצו לגזור פטור מן המעשרות כדי שלא יטעו ויחשבו שזה א"י וממילא לא ינהגו שם דיני טומאה. לכן, דווקא במקומות הקרובים גזרו שלא יפרישו גם תו"מ. ומוסיף כדעת התוס', שלא התקבל כיום כלל חיוב תו"מ בחו"ל, ואכן הרמב"ם לא מציין זאת על עניין מצרים, למרות שגר שם. אומר ערוך השולחן, שבתחילה חשבו שאשקלון ובית שאן היו בתוך כיבוש עולי בבל, ובא רבי וחדש שלא כן, ולכן גזרו שם טומאה כדי לחדד את העניין. מטעם זה ביטלו בכל המקומות הקרובים לא"י את חיוב תו"מ, שלא יטעו בדיני טומאה, ויהיה ברור היכן חו"ל והיכן א"י.

שיטת המעדני ארץ בהבנת הרמב"ם

הגרש"ז אויערבך זצ"ל במעדני ארץ על הלכות תרומות דן בדברי הרמב"ם הנ"ל, ומצטט את דברי המהר"י קורקוס שבבית שאן וכדו' פטרו לגמרי מן המעשר, אך היו חייבים בשביעית מדין גבולות עולי מצרים, והיינו שלא נעבד, אך ספיחים מותרים. ומוכיח את דבר המהר"י קורקוס מפירוש המשניות לרמב"ם במס' דמאי²⁴, שכותב שם שכזיב נמצאת על גבול עולי מצרים ובבל, ונחשבת כחלק מגבולות עולי מצרים, ובכל זאת נאמר שם שפטור מדמאי, ולא חוששים שמא הביאו מגבולות עולי בבל לשם, וכ"כ בסמ"ג²⁵ בדברי הירושלמי²⁶. משמע מדבריו, שלא צריך לעשר בכזיב, וכל החשש הוא מספק שמא באו מעיקר הארץ ולא עישרו שם. וכך מבואר בפירוש בירושלמי²⁶, ומזכיר זאת התוס' בחולין²⁷. ואמנם, מביא שם שיש חולקים על פירוש זה, ואומרים שדווקא מדמאי פטור, ומ"מ כותב שהיום מסתמכים על כך בחו"ל ולא מפרישים.

אמנם, מקשה המעדני ארץ כפי שהבאנו בשם הערוך השולחן, איך יכול להיות שבסוריא, שנער ומצרים מפרישים תו"מ, ואילו כאן, בתוך גבולות עולי מצרים לא מפרישים כלל? ובייחוד הדבר

²¹ הוצאת מכון התלמוד הישראלי, הערה 250.

²² ה' תרומות ס' נ"ג ס' ט"ו-כ"ב.

²³ דף ז'.

²⁴ פרק א' משנה ג'.

²⁵ מצות עשה קל"ג.

²⁶ דמאי פרק א' הלכה א'.

²⁷ דף ז'. סוף ד"ה "והתיר רבי".

קשה, משום שהרמב"ם עצמו בהל' שמיטה ויובל²⁸ כתב, שסוריא יש בה שביעית מדרבנן כדי שלא ילכו אנשי א"י לסוריא וישתקעו שם, אך מוסיף שם²⁹ שספיחי סוריא מותרים באכילה כדי שלא יהיו ארצות סוריא, שחייבות מדרבנן, חמורות מדין שטחי א"י שהחזיקו בהם עולי מצרים. ושואל אם כן הגרש"ז, איך אפשר ללמוד את הדין משטחי א"י שהחזיקו בהם עולי מצרים, הרי יתכן שהתירו ספיחים בגבולות עולי מצרים לצורך העניים, וגזרו בסוריא כשאר א"י שכבשו עולי בבל כדי שלא יעזבו וילכו לסוריא?

וגם בהמשך דברי הרמב"ם³⁰ מובא שכל מה שלא כלול בגבולות עולי מצרים³¹ – פטור מן המעשר, ומה שכלול – "הרי היא בחזקת ארץ ישראל, וטהורה היא משום ארץ העמים וחייבת במעשר ובשביעית", ולפי הסבר המהר"י קורקוס ברמב"ם, אפשר לומר שפטור ממעשר גם בתוך גבולות עולי מצרים. ובייחוד שכותב בהלכות מעשר³²: "וכל הפירות הנמצאות מכויז ולחוץ פטורין מן הדמאי שחזקתן מפירות מקום שנמצאו בו". רואים שוב, שכל הפטור מחוץ לגבולות עולי מצרים הוא מדמאי, אך גבולות עולי מצרים – חייבים בתו"מ, כפי שהובא שם בהלכה הבאה³³, שכותב: "פירות שידוע שהן מפירות הארץ שהחזיקו עולי בבל אע"פ שהן נמצאות בסוריא ואין צריך לומר בארץ שהחזיקו עולי מצרים בלבד הרי אלו חייבין בדמאי ומפרישין מהן תרומת מעשר ומעשר שני", וא"כ מפורש שגבולות עולי מצרים חייבים בתו"מ לכל דבר, ואפילו בדמאי. וזאת בניגוד להבנת המהר"י קורקוס דלעיל.

המקור של הביטוי ברמב"ם "כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית"⁸ הוא בגמרא בחגיגה³⁴: "עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. מה טעם? הרבה כרכים כבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל, מפני שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית". ולא זו בלבד, אלא שאמרו שזו הלכה למשה מסיני, והגמרא מבארת את טעם ההלכה ש"קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית". וכך מובא גם ביבמות³⁵, שזו תקנת חגי הנביא. יוצא א"כ מפורש, שלצורך ש"יסימכו עליהן עניים" מפרישים מעשר עני.

ומעיר שם התוס' בחגיגה³⁶, שמעיקר הדין לא היה צריך לעשר, אך תיקנו מעשר עני שיינתן לעניים. ומשמע שלמעשה היה צריך לתת רק מעשר עני, לולא שלא רצו לחלק בין נתינת המעשרות, ולכן קבעו שם תרומה גדולה ומעשר ראשון – הכל כדי שיפרישו מעשר עני. מכל מקום יוצא, שלצורך עניים תיקנו מעשר עני אפילו בשביעית, ואפילו בעמון ומואב, וממילא ודאי שגם בכל שאר המקומות שהיו בכיבוש עולי מצרים יש לחייב במעשר עני, ומתוך כך בשאר המעשרות, וא"כ קשה שוב על דברי המהר"י קורקוס שגבולות עולי מצרים פטורים מודאי מעשר, אלא צ"ל

²⁸ פרק ד' הלכה כ"ז.

²⁹ הלכה כ"ח.

³⁰ הל' תרומות פרק א' הלכה ז'.

³¹ ואין להאריך כאן בביאור הגבולות המובאים בהלכה שם, המצמצמים מאוד את גבולות עולי מצרים. ועי' בחזון איש על שביעית סי' ג' ס"ק י"ח.

³² פרק י"ג הלכה ג'.

³³ הלכה ד'.

³⁴ דף ג'.

³⁵ דף ט"ז.

³⁶ ד"ה "עמון ומואב מעשרין".

שגבולות עולי מצרים חייבים בתו"מ ופטורים רק מדמאי. וכ"כ בחינוך³⁷, וכן כתב בדעת הרמב"ם הכפתור ופרח³⁸.

יש הוכחה נוספת מדברי הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל³⁹, שכותב שגבולות עולי מצרים אסורים בעבודה בשביעית ומותרים בספיחים. ולכאורה א"כ הפירות הם הפקר ואיך אפשר לחייבם בתו"מ?³⁹ ומשמע כך במשנה למלך שם, שכתב שהפירות הגדלים שם – חלה עליהם קדושת שביעית לכל דבר, ומניין לתקן תו"מ?

לכן אומר המעדני ארץ, שיש להבחין בדברי הרמב"ם בין שני דינים: יש דין של גבולות עולי מצרים ויש דין של מקומות מיוחדים שפטרו אותם לגמרי מחובת מעשר. מצד עיקר הדין, את גבולות עולי מצרים היה מקום לפטור לגמרי, שכן קדושה ראשונה בטלה שהרי "לא החזיקו בהם עולי בבל"⁴⁰, אך מאידך "לא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית"⁴¹, הכוונה היא שחייבו בתו"מ כדי שהעניים יוכלו ליהנות גם ממצות שמיטה שבה הפירות הם הפקר וגם מתו"מ כדרך הארץ; ובכל זאת, היו מקומות שהחליטו חכמי הדור שלא יקבלו עליהם דין זה, שלא יפרישו כלל וישאירו את המקום כפי עיקר הדין וזאת "מחמת טעמים הידועים להם". המעדני ארץ מביא הוכחה מדברי הרדב"ז⁴⁰, הכותב (בתשובה לשאלה על דין הפרשת תו"מ בעזה), שבין אם כבשוה עולי בבל ובין אם לא – חייבים להפריש שם, שלא מצאנו פטור מתו"מ אלא רק במקום שפטרו בפירוש, כמו בית שאן. יוצא שלדעתו גם גבולות עולי מצרים חייבים בתו"מ, ורק את בית שאן ואשקלון פטרו.

דין עמון ומואב

הזכרנו את הגמרא במסכת יבמות³⁵, המביאה תקנה של חגי הנביא לפיה בעמון ומואב מעשרים מעשר עני בשביעית; אומרת שם הגמרא, שהסיבה הינה בגלל שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא לעתיד לבא. מסביר רש"י⁴¹, שמקומות אלה נכבשו על ידי משה מסיחון (שכבשם מיד עמון ומואב), ולכן יש בהם קדושת א"י – קדושה ראשונה. אלא שבבית שני, משבטלה קדושה ראשונה – החלו זורעים בשביעית, ותיקנו שיפרישו מעשר ראשון ומעשר עני לצורך עניי א"י, שאין להם מה לאכול. הסיבה לכך שהתירו לזרוע שם, היתה כדי לתת עבודה לאותם עניים שיוכלו להשכיר עצמם לחרוש ולקצור. בנוסף לכך מזכיר רש"י שיש צורך נוסף בזריעה בשביעית, והוא לקט, שכחה ופאה, שעל ידי שזורעים שם – ילכו לשם העניים, יזכו בלקט, בשכחה ובפאה ויקבלו גם מעשר עני. אמנם השדות הן הפקר בא"י, אך אין לעניים זכות קדימה על פני אחרים, מה שאין כן לגבי לקט, שכחה ופאה – שהעניים זכאים בהם, ובייחוד מעשר עני שנמסר להם על ידי בעל השדה, ולכן שם מובטחת פרנסתם (מעניין לציין, שהיתרון הראשון הוא לתת עבודה, והיתרון השני הוא לתת צדקה, ולא להיפך, ונראה שאין זה מקרה).

בגמרא בחגיגה³⁴ הדין מובא כתקנה, שנמנו וגמרו רבי אלעזר בן עזריה שעמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. ומסבירה הגמרא בהמשך את דברי רבן יוחנן בן זכאי, האומר שזו הלכה

³⁷ מצוה תק"ז.

³⁸ פרק ה'.

³⁹ לא נתייחס כאן לשאלה האם הפקר מצד אפקעתא דמלכא, או שבעל השדה מפקיר, כיון שבכל מקרה בפועל זהו הפקר. ועיי' שם במעדני ארץ, ואכמ"ל.

⁴⁰ חלק ד' ס"י אלף ק"ה (ל').

⁴¹ שם ד"ה "עמון ומואב".

למשה מסיני שעמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. וכותב רש"י⁴², שכיון שקדושה ראשונה פקעה – "הניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית". ומוסיף שם רש"י, שכיון שקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא – היה בסמכות חכמים לתקן איזה מעשר שירצו, והחליטו לתקן מעשר עני לתקנת העניים. ומסביר התוס' שם⁴³ את החידוש בזה, שלפי סדר השנים היה צריך להיות מעשר שני, שהרי בשנה השישית מעשרים מעשר עני ולא מצינו מעשר עני שנתיים רצוף, אלא שלצורך העניים חידשו בשנה זו מעשר עני. למעשה, תרומה גדולה לא היה צריך להפריש, אך לא רצו לחלק את ההפרשה בשביעית מההפרשה בשאר שנים, ולכן תיקנו תרומה ומעשר.

לפי מה שנראה מרש"י בביאור הסוגיה, יש לארצות סיחון ועוג דין של עולי מצרים; השאלה היא – האם אפשר להקיש מהן לכל גבולות עולי מצרים, שיהיה דינם שיזרעו בשביעית ויפרישו מעשר עני? בפשטות נראה לי שזאת תקנה למקומות מסוימים בלבד, כגון מה שעשה רבי בבית שאן.

בתוס'⁴³ רואים שלא כך. שואל רבנו תם: הרי הגמרא בפסחים⁴⁴ כותבת "שלש ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן וגליל" (והכוונה היא לביעור פירות שביעית מן הבית בזמן שהפירות כלו בשדה, ולכן כל אזור נידון לעצמו). מכך רואים, שעבר הירדן נחשב כא"י, שמקפידים שם בשביעית, וא"כ משמע שנכבש על ידי עולי בבל! עונה רבנו תם, שיש שני דינים של עבר הירדן: יש חלק של עבר הירדן שהוא בכלל ארצות סיחון ועוג, שאותן כבשו עולי בבל וע"כ חייבים בהן בשביעית, ולעומת זאת, ישנה ארץ עמון ומואב שלא כבשו עולי בבל, ועליה תיקנו להפריש מעשר עני.

בתירוצו השני⁴⁵ מזכיר התוס', שעמון ומואב לא נתקדשו כלל, אפילו בקדושת עולי מצרים. ומוכיח דבריו ממסכת ידים, שם הושוו עמון ומואב לבבל. ומה שהגמרא מסבירה – שהדבר נובע מהדין, מדין שקדושת עולי מצרים בטלה – זה רק ע"מ להראות שאם במקומות אלו פטרו משביעית, כ"ש שאפשר גם בעמון ומואב לפטור. וכמו ששם תיקנו הפרשת מעשרות – כך גם במקום שלא נכבש כלל. ומה שתיקנו שם תו"מ זה לצורך העניים, שסביבות א"י יפרנסו את העניים בשביעית.

רבי שלמה סיריליא⁴⁶ חולק, וכותב שלא היתה הו"א בארצות עמון ומואב, שלא נכבשו על ידי סיחון, שניהגו בהן שביעית. ומה שמובא במשנה "שלש ארצות לביעור" – זה ודאי על עבר הירדן שכבש משה, כולל עמון ומואב שנכבשו על ידי סיחון. ואם נכבש עוד מקום – אין הו"א לחייבו במעשרות, ולא על זה דובר בהלכה למשה מסיני שיפרישו. ומוסיף, שגם אם הפרישו בעבר במקום שנכבש ולא התקדש, הרי שברגע שיצאו מתחת יד ישראל – ברור שקדושתם פקעה. לכן אומר שמדובר על עמון ומואב שכבשן משה, וטהרו עוד קודם על ידי סיחון מלך האמורי שכבשן מעמון ומואב.

אלא שיש הבדל בין קודם גלות בבל, שאז היתה עדיין קדושה ראשונה ונהגו שם דיני שביעית, ובין תקופת הגלות ואחריה – שקדושה ראשונה בטלה. יש חילוק בין ארץ ז' עממין, שאותה נצטוו לכבוש, לבין הארצות שנכבשו בעיקר מדין רודף, שהרי אינן שייכות לעיקר קדושת הארץ שהיו מצווים לכבוש ולשבת בה, ואחר שגלו – בטלה קדושתן והותרו לגמרי. ולא כמו גבולות עולי מצרים שרבנן גזרו שם שלא ייעבדו, אלא הותרו לגמרי; בייחוד שהגויים ישבו שם ו"הוציאו" את

⁴² שם ד"ה "כך מקובלני".

⁴³ ד"ה "עמון ומואב מעשרין".

⁴⁴ דף נ"ב:

⁴⁵ ע"פ יבמות דף ט"ז. ובחגיגה סדר התירוצים הפוך.

⁴⁶ בפירושו על הירושלמי, שביעית פרק ו' הלכה א', ד"ה "ואיכא למידק דבסוגיין".

הקדושה, שהרי אמנם לגבי עיקר א"י יש מחלוקת האם יש קניין לגוי להפקיע קדושה, אך במקום שאינו שייך לגבול המקודש וקדושתו נוצרה מכח הכיבוש ברור שקניין הגוי מפקיע, ואפילו חזר ונקנה לישראל. הדבר מוכח, שהרי משה לא ראה זאת כא"י אלא רצה להיכנס לעיקר הארץ. לכן, גם כשחזרו וישבו באזור זה – תיקנו שיזרעו בשביעית, ולא קידשו את הקדושה הישנה כלל, לצורך תקנת עניים כדלעיל, וממילא אין דיני ביעור. ותיקנו בכל אופן מעשרות, ומעשר עני בפרט – לצורך תקנת העניים. ואמנם זה לא כחול"ל גמור, אלא שיש בזה גדר ביניים, כמו לגבי סוריא, ששם גם יש קניין לנוכרי להפקיע, ובכל זאת יש שם איסור מלאכה ודיני ביעור בשביעית; ולמרות שזה שונה מדיני ביעור בלב הארץ – מכל מקום עצם דין שביעית קיים שם. החילוק בין סוריא לעמון ומואב הוא שבסוריא קידשו לעניין דיני שביעית, אך בעמון ומואב, לצורך עניים – לא קידשו. ומה שחידשו דיני שביעית דווקא בסוריא הוא מצד קרבתה לא"י, וע"כ היה לדוד היתר לכבשה (כיון שלא עשה כסדר⁴⁷), לא קידשו זאת באופן מוחלט אלא חידשו שם עיקר דיני שביעית, ולא ספיחין וכדו'.

מדברי הר"ש סיריליאנו יתכן ללמוד גם לגבי **אילת**; שאכן לא היתה שייכת לארצות ז' עממין, ולכאורה גם שם צריך היה לומר, שלו היה שם בבית שני יישוב – היו זורעים בשביעית, כדין עמון ומואב. ומה שלא נקבע דינה כך – הוא רק משום שלא ישבו בה בבית שני, ומ"מ אולי יש לומר שדינה כסוריא שקיבלה דיני שביעית. בייחוד היום נראה יותר לנהוג כך, כי זה לא רק דין 'סמוך' כסוריא, אלא זה ממש חלק מהמדינה, וקשה לעשות חילוק בין מקומות שחייבים לגמרי ופטורים לגמרי אלא דין אחד בכל המדינה, ואת עניין העניים נפתור על ידי מכירת הקרקע לגוי.

בספר דרך אמונה של הרב קנייבסקי שליט"א⁴⁸, מסביר שיטה אחרת ברמב"ם; הוא מביא את דעת החזון איש, הסובר שיש על פי הרמב"ם ד' מקומות שחייבים בתו"מ: בבל, עמון, מואב ומצרים, ובשאר חו"ל – פטורים, ואפילו שיהיה המקום סמוך לא"י – לא יתחייב בתו"מ. ולא רק זה, אלא אפילו יהיה המקום בתוך גבולות עולי מצרים – יהיה פטור מעיקר הדין, אלא שרבנן תיקנו להפריש בכל זאת, משום תקנת עניים, שיוכלו להתפרנס גם בשביעית ויקבלו מעשר עני. ממילא, שם לא אסרו לעבוד בשביעית, למרות שהרמב"ם עצמו פוסק שכל גבול עולי מצרים אינו נעבד וע"כ היה צורך להפקיר את השדות, ולכאורה א"כ צריך להיות פטור מתו"מ. אלא שמכל מקום היו מקומות מיוחדים שחז"ל ראו בהם צורך עניים, ולא גזרו שם דיני שביעית אלא רק תו"מ, ולכן עישרו שם מעשר עני בשביעית.

רבי ראה שאין תקנת עניים בעניין תו"מ שחייבים שם, ולכן החזיר את הדין המקורי, כמקומות הסמוכים לא"י הפטורים לגמרי. לכן, אין כאן בעצם עקירה של תקנת ראשונים, אלא כל התקנה היתה לצורך העניים, ודווקא כל זמן שקיים הצורך, וממילא זה בטל כשראו חז"ל שהצורך בטל. כותב הרב קנייבסקי, שרוב הראשונים חולקים בעניין, וסוברים שהמקומות הסמוכים לא"י – כולם חייבים בתו"מ. למעשה, לא נהוג להפריש אפילו בד' המקומות דלעיל, וודאי שלא במקומות הסמוכים, ומי שרוצה לעשר – יעשה זאת ממידת חסידות, וכמובן בלא ברכה.

התוס' דן על עניין חו"ל בכלל, בכמה מקומות⁴⁹. הרא"ש מסכם את השיטות במסכת ע"ז⁵⁰ וכותב, שמחד מוכח בכמה מקומות שחז"ל חייבת בתו"מ, ומאידך רואים במקומות אחרים⁴⁸ שחז"ל

⁴⁷ כמבואר ברמב"ם, הל' תרומות פרק א' הלכה ג'.

⁴⁸ הל' תרומות פרק א' ס"ק י"ב וס"ק ס"ג.

⁴⁹ חולין דף ו': ד"ה "והתיר רבי", ע"ז דף נ"ח: ד"ה "בצר לאו היינו בצרה", ועוד.

⁵⁰ פרק ד' הלכה ט'.

פטורה מתו"מ. ומביא בשם ר"ת (הזכרנוהו לעיל), שמה שפטור מתו"מ – זה רק בדמאי, אך שאר תו"מ חייב. ומה שלא מפרישים לפי"ז תו"מ בחו"ל – לזה מביא כמה הסברים :

א. אנו כמו אריסים בשדות, כיון שבעלותנו מותנית בתשלום מס לנוכרים, ואם לא ישלמו – יופקעו השטחים לגוי, וא"כ בעלותנו אינה מוחלטת ואין בזה חיוב. אך מקשה הרא"ש, שהרי גם בתקופת התלמוד היתה בעיה של מיסים, ובכל זאת הפרישו!

ב. מביא מהירושלמי⁵¹, שאומר כי רבותינו היו מפרישין תו"מ בחו"ל "עד שבאו הרובין ובטלו אותן", ודנים מיהם הרובים. י"א שאלו החכמים שדרשו שלא צריך להפריש, וי"א שהכוונה לכותים, שניצלו את ההפרשות שהפרישו ישראל ולקחו גם לעצמם, ולכן תיקנו שלא יתנו כלל.

כותב הרא"ש, שבפועל המנהג הוא שלא להפריש, "וכל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג". הסיבות לכך הן כפי שמנינו לעיל, ועוד שאולי כל התקנה להפריש היתה בחו"ל הקרוב לא"י, כגון עמון ומואב, אך במקומות הרחוקים – כלל לא תיקנו.

תירוץ דומה יש בר"ן בביצה⁵², ומוסיף שם שגם בבבל ומצרים היו מפרישים, משום דשכיחי שיירות, אבל שאר חו"ל פטורה – בין בדמאי בין בודאי (בניגוד לר"ת). ועוד מוסיף, שגם סמוך לא"י ההפרשה היתה רק בפירות שדומים לפירות הארץ, ומה שהיו מקומות שראינו שלא הפרישו – זה רק בסוג פירות שלא היה כמותו בא"י. אולי זה בדומה לדברי רש"י בחולין⁵³, הכותב שבחו"ל מפרישים מדגן תירוש ויצהר, כמו שהזכרנו בהסבר דברי רבי לעיל.

בטור⁵⁴ מובא, שמה שכתוב שמפרישים תו"מ בחול זה "דוקא במקומות הקרובים לארץ ישראל כמו עמון ומואב ומצרים ובבל שחייבם חכמים בתרומות ומעשרות גזירה אטו ארץ ישראל, אבל באלו המקומות הרחוקים מארץ ישראל לא חייבם אבל בארץ ישראל נוהגין". היינו, כדברי התוס' והר"ן דלעיל.

הב"י כותב שם, שדברי הטור הם גם כדברי הרמב"ם; ומה שגם בבבל מפרישים, למרות שאינם סמוכים – יתכן שזה כפירוש הר"ן בביצה, מצד השיירות המצויות. אמנם, הגר"ח קנייבסקי שליט"א בתחילת ביאור ההלכה על הלכה א'⁵⁵ כותב, שלרמב"ם רק ד' הארצות בלבד חייבות בתו"מ, ולא שאר המקומות.

גם ברשב"א בחולין⁵⁶ משמע כך, שכותב: "בחוצה לארץ ממש שאינה מארץ ישראל ולא מכבוש יחיד, דאינו חייב במעשר כלל אלא מיעוט מקומות שגזרו בהן כגון עמון ומואב ומצרים ובבל, שהמעשר נוהג בהן מתקנת חכמים שהנהיגו בהן דייני ישראל מפני שהן סמוכות לארץ". ומוסיף הרשב"א בדעת הרמב"ם, כפי שדייקנו לעיל בשם החזו"א: "והרב ר' משה ז"ל סוב' שאף בכבוש עולי מצרים יש מקומות שלא הנהיגו בהן אפי' ודאי מפני שלא היו ישראל בכבוש שני מצויין שם כל כך והיו מקומות רחוקים מעיקר מקומות היישוב של כבוש שני והיינו מעשה דבית שאן שפטר לגמרי".

יוצא, שרק ד' מקומות בחו"ל התחייבו, ואפילו בגבולות עולי מצרים יש לבחון כל מקום לגופו האם מפרישים שם, וזה היה תלוי לפי ההתיישובות שם. וכן מובא גם ברמב"ן¹³. גם מלשון השו"ע

⁵¹ חלה פרק ד' הלכה ד'.

⁵² דף י"ב: ד"ה "הלכה כרבי יוסי".

⁵³ דף ו': ד"ה "את בית שאן".

⁵⁴ יו"ד סי' של"א.

⁵⁵ ד"ה "והחכמים הראשונים התקינו".

⁵⁶ דף ו': ד"ה "והתיר רבי את בית שאן".

ביו"ד⁵⁷ משמע, שרק בד' המקומות הפרישו ולא בשאר, שכותב: "התרומות ומעשרות אינם נוהגים מן התורה אלא בארץ ישראל... ונביאים התקינו שיהו נוהגים אפילו בארץ שנער מפני שהיא סמוכה לארץ ישראל ורוב ישראל הולכים ושבים שם, וחכמים הראשונים התקינו שיהו נוהגות אף בארץ מצרים ובארץ עמון ומואב מפני שהם סביבות לארץ ישראל. סוריא, הקונה בה שדה חייבת בתרומות ומעשרות מדברי סופרים, ושאר הארצות אין תרומות ומעשרות נוהגות בהן". יוצא מדבריו שלא כדברי הטור, אלא רק ד' המקומות, וכן סוריא שיש לה דין אחר. לעניין חו"ל כותב בבה"ל (הנ"ל), שלכו"ע לא נוהגין בחו"ל תו"מ, וסמכו על הרובים שכתוב שתיקנו שלא להפריש בחו"ל (ע"פ הירושלמי בסוף חלה, הוזכר בתוס' ובעוד ראשונים). וכותב הרדב"ז, שאפילו במצרים לא נהגו. ובכפתור ופרח⁵⁸ מביא את תשובת רב צמח גאון, שלא נהגו בחו"ל בזמן הזה, ומשמע שגם בבבל, שכותב "כך **ראינו** כי בודאי לא נהגו תרומה בזמן הזה וליכא מצות הפרשת תרומה בחוצה לארץ". ומביא הבה"ל, שכיון שלא נהגו היום טומאות וטהרות – לא נהגו גם בתו"מ בחו"ל. וכך מובא בערוך השולחן⁵⁹, שע"פ הירושלמי הנ"ל פטורים, ותמה שהרמב"ם לא מזכיר דבר מזה שהפרישו שם או לא, ופשיטא שלא הפרישו! וכותב, שיתכן שכל השדות היו בידי עכו"ם.

אמנם, הגר"א⁶⁰ כותב, שחייבים בחו"ל, שלא כמו בתוס', ואולי כוונתו דווקא בד' ארצות הנזכרות בשו"ע; אך כותב הבה"ל, שיתכן שהגר"א סובר שכך בזמן האמוראים, אך בזמננו – בכל המקומות הנ"ל פטורים. אמנם, מביא מתוס' מעשה רב⁶¹, שהגר"א קנה שדה בחו"ל וקצרה והפריש תו"מ, ומשמע שסבר שיש תו"מ גם בחו"ל; ואולי החמיר מחיבת המצוות התלויות בארץ, ורצה לחשוש להנ"ל (ועיין קול התור⁶² בחשיבות המצוות בעת אתחלתא דגאולה).

למעשה, בעניין הפרשת תו"מ בגבולות עולי מצרים, כותב הגר"ש ישראלי זצ"ל⁶³, שכל מקום שנכבש **בבירור** ע"י עולי מצרים – יש לנהוג בו הפרשת תו"מ ונתינת מעשר עני לעני, בדגן תירוש ויצהר. בדברי הכפתור ופרח (שמזכיר הגר"ש ישראלי שם) מובא, שאין הבדל בין גבול עולי מצרים לגבול עולי בבל אלא רק בתוקף החיוב – אם מדאורייתא או מדרבנן, אך מצד עצם החיוב חייבים גם בגבולות עולי מצרים מדרבנן⁶⁴ (כל זה מעיקר הדיון, אך היום בפועל הכל מדרבנן כיון שממילא אין רוב היושבים עליה⁶⁵). אמנם, מובא בכפתור ופרח במקום אחר⁶⁶ שבעיקר החיוב שהיה מדאורייתא (היינו דגן תירוש ויצהר) אין הבדל בהפרשת תו"מ בין גבולות עולי מצרים ועולי בבל, אך על פירות האילן והירק אין חיוב הפרשה. וכך הורה הרה"ג יעקב אריאל שליט"א בשו"ת אהלה

⁵⁷ סי' של"א סעי' א'.

⁵⁸ ריש פרק ט"ו.

⁵⁹ הלי תרומות סי' נ"ג סעי' כ"ב.

⁶⁰ על השו"ע שם, ס"ק ב'.

⁶¹ סי' ק"ו.

⁶² פרק א' סעי' ו', פרק ד' סוף סעי' א'. ועיי' בספר דורש לציון, מדרש שלמה סי' כ"ז.

⁶³ התורה והארץ ח"ב, עמ' 120.

⁶⁴ כפתור ופרח פרק י"א (ח"ב עמ' מ' בהוצאת בית המדרש להלכה בהתיישבות).

⁶⁵ והשווה בדברי הרמב"ם בפרק א' מהלכות תרומות, שכתב בהלכה א' כי החיוב מן התורה "בין בפני הבית בין שלא בפני הבית", ובהלכה כ"ו כתב, שבפועל היום החיוב מדרבנן מפני שאין רוב יושביה עליה.

⁶⁶ פרק ה' (ח"א עמ' ס"ה בהוצאה הנ"ל).

של תורה⁶⁷, וכתב שכיון שלפי הרוב המוחלט של הראשונים חייבים לפחות בדגן תירוש ויצהר (רמב"ם, רש"י, ראב"ד ותוס') – יכול להפריש בברכה בגבולות עולי מצרים. וכ"כ בנו הרב עזריאל אריאל שליט"א בחוברת 'הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית', להפריש מודאי בברכה בדגן תירוש ויצהר, ובשאר הדברים – מספק.

בכפתור ופרח⁶⁸ אף מובא שכך נהגו בבית שאן – שבדגן תירוש ויצהר הפרישו מודאי, אך בפירות האילן ובירק הפרישו ללא ברכה. אמנם, לעומתם מובא בספר התורה והארץ⁶⁹, שלדעת הגר"מ אליהו שליט"א מפרישים בגבולות עולי מצרים בכל הדברים בברכה ויש לתת את מעשר העני לעני ממש ולא לסמוך על הספק, שכן הלכה כדעת הרמב"ם במה שקשור למצוות התלויות בארץ, וראינו שהוא אינו מחלק.

בעניין מעשר עני במקומות המסופקים, כתוב ברמב"ם שלא צריך להפריש, מדין 'המוציא מחברו עליו הראיה', ויוכיחו העניים שהפירות חייבים. ואעפ"כ, ראוי לעני"ד בגינה פרטית לתת לעני, וכפי שכתבנו שהשתקקות לקיום המצוות תזכנו לחזור לחיוב מעיקר הדין.

לכן נראה למעשה בעניין **אילת** לומר כך: כיון שיש עוברים ושבים למאות תדיר בכל יום, "ורוב ישראל הולכין ושבין שם"⁷⁰ (לפחות כפי שמוזכר לגבי שנער, ושלכן תיקנו שם תו"מ) – יש להפריש תו"מ. וכך מסתבר, שיש צורך לתקן כאן הפרשה, לפחות כדין חו"ל. זאת מבלי להיכנס לסברא שאולי אילת היא בתוך גבולות עולי מצרים, שאז היינו אמורים להפריש בברכה, לפחות מדגן תירוש ויצהר וכדלעיל. לכן, גם אם יש מחלוקת לגבי אילת – ברור שמספק יש להצריך הפרשה כדין גבולות עולי מצרים בכל הדברים, אך לא יברך – למרות שגם היה מקום לומר שיברך, מדין כיבוש צה"ל שמחדש את הקדושה⁷¹.

דין קיני, קניזי וקדמוני

הגמרא במסכת ב"ב⁷² אומרת: "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר". ושואלת הגמרא: "לאפוקי מאי?", ומסביר התוס'⁷³, שמהביטוי "כל שהראהו" משמע שיש דברים אחרים שאינם בכלל, ובפשטות לגבי חו"ל לא צריך חידוש! לכן עונה הגמרא: "לאפוקי קיני קניזי וקדמוני" – שהם בכלל גבולות ההבטחה שהבטיח ה' לאברהם בברית בין הבתרים, ובכל זאת פטורים. אמנם, זיהוי המקומות נתון במחלוקת בגמרא שם בין רבי מאיר, רבי יהודה ורבי שמעון, והלכה לכאורה כרבי יהודה – שהכוונה לשעיר, עמון ומואב. וכך רש"י מביא כדבר פשוט בפירושו לתורה⁷⁴, וגם הירושלמי בשביעית⁷⁵ מביא דעה זו בשם רבי, וקי"ל הלכה כרבי מחברו, ומשמע א"כ שקי"ל כך. וכך מסיק גם בדרך אמונה⁷⁶.

⁶⁷ ח"ד זרעים ב' סי' מ"ב אות ב'.

⁶⁸ בפרק ה' (ח"א עמ' ס"ח בהוצאה הנ"ל).

⁶⁹ ח"ב עמ' 78. ועיי"ש הערה 37.

⁷⁰ ה' תרומות פרק א' הלכה א'.

⁷¹ עיי' מאמרנו ב"ומדברך נאווה" חוברת ה', במה שכתבנו בעניין.

⁷² דף נ"ו.

⁷³ שם ד"ה "לאפוקי מאי".

⁷⁴ בראשית ט"ו, י"ט.

⁷⁵ פרק ו' הלכה א'.

⁷⁶ ה' תרומות פרק א' הלכה ב', בה"ל סוף ד"ה "אפי' מן הארץ".

הרשב"ם⁷⁷ מוסיף ומחדש, שאין הפטור רק על זמן הכניסה לארץ. היה מקום להגיד, שאם ישובו שם – יתחייבו; קמ"ל שבתחילה חייבים רק בגבולות שבפרשת מסעי, ורק אחרי כיבוש החובה – ניתן להרחיב את הגבולים ולקדש את המקומות, כדין הפסוק "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה"⁷⁸, שעליו אומר הרמב"ן בפירושו⁷⁹ שיש אפשרות להרחבת גבולות א"י מעבר לגבולות פרשת מסעי. אך הרשב"ם מרחיב יותר את החידוש בגמרא, ואומר: "קיני קניזי וקדמוני שנתנו לאברהם אבינו בברית בין הבתרים **לא יתחייבו במעשר לעתיד לבא**"; ומוסיף, שגם לו נכבשו בזמן יהושע היו פטורים, שכן "זאת הארץ אשר נשבעתי"⁸⁰ – לומד מ"זאת", שדווקא **זאת** ולא מה שהבטיח ה' לאבות.

ונשאלת השאלה: מדוע שלא יתחייבו בתו"מ? הרי אם כבשם מלך ישראל, ע"פ כל התנאים שהזכרנו (במאמרים הקודמים) – ודאי שחייב?! ואולי צ"ל שיש בארצות אלו קפידא מיוחדת. הדבר מוכח, ממה שאין מוזכרות בתורה בשום מקום, מלבד אצל אברהם. מדייק כנראה הרשב"ם, שכל עוד לא הגיעה התקופה של "לעתיד לבוא" – אין ארצות אלו שייכות לגבולות הארץ, וממילא דינן שונה ולא מתחייבים בהן במצוות. לפי פירוש זה, אפילו בעת משיח יהיה כן (ע"פ הסבר הרש"ש שם⁸⁰). היעב"ץ כותב שם בהגהה, שלעתיד לבוא יהיו חייבים שם בתו"מ, וכל מה שראה משה זה מה שעתיד ליכבש, ולכן חייבים בתו"מ, ולא מה שלא חייבים לכבוש וממילא פטורים מתו"מ.

פירוש שני מביא הרשב"ם, ש"אם כבשו ישראל מהם אחרי מות יהושע כולן פטורין מן המעשר". לא ברור מה יהיה הדין אם נכבשו בתקופה מאוחרת יותר, כגון בזמן שלמה; יתכן לומר, שהדבר בא למנוע מצב שבזמן הכיבוש ירצו לכבוש ולהרחיב לפני הכיבוש של כל גבולות מסעי, שהרי יש הו"א שכיון שמקומות אלה כלולים בהבטחת ה' לאברהם, וגם הם א"י – לכן גם יקבלו דין א"י לעניין שיתחייבו בתו"מ; קמ"ל שיש לכבוש את כל גבולות מסעי, ואם ירחיבו את הכיבוש לפני כן – יהיו פטורים ממעשר, כפי שהיה בעניין סוריא, לפי חלק משיטות הראשונים⁸¹.

בריטב"א⁸² רואים, שלעתיד לבוא יהיה חיוב. אומר הריטב"א, ש"לא כבשום עולי מצרים כי אינם ממשפחת שבעה עממין, ולפי שידע הקב"ה שעתידין לגלות לא קיים דבר זה לגמרי והניחם לימות המשיח"; יוצא שבימות המשיח יתחייבו, אך עד אז יהיו פטורים. ויתכן א"כ שלא הפרישו קודם, או משום שלא קידשו המקום בתקופת כיבוש שלמה, או אפשרות אחרת – הריטב"א מתייחס לכיבוש הראשוני של יהושע, כהבנתו בפירוש השני של הרשב"ם, שהיה צריך לכבוש קודם כל ארצות ז' עממין.

החזו"א⁸³ מקשה (בדומה למה שהקשינו לעיל), ממה נפשך: אם לא קידשו את המקום – אזי גם בתוך גבולות הארץ לא יהיה קדוש, ואם קידשו את המקום – אז אפילו בחו"ל יהיה קדוש, לאחר הרחבת גבולות הארץ, מדין "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה"⁸³? אומר החזו"א, שיש לדייק בגמרא ב"ב נפק"מ למעשה, כיון שהפסוק "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם

⁷⁷ שם ד"ה "חייב במעשר".

⁷⁸ הובאו דבריו בהרחבה במאמרנו ב"ומדברך נאווה" חוברת ב'.

⁷⁹ דברים ל"ד, ד'.

⁸⁰ ד"ה "חייב במעשר".

⁸¹ עיי' "ומדברך נאווה" חוברת ב'.

⁸² ב"ב דף נ"ו. ד"ה "למעוטי מאי".

⁸³ שביעית ס"ג ט"ז.

יהיה" לא נהג בבית שני, שהרי לא היו כל ישראל בא"י ולא היו אורים ותומים, וממילא לא יכלו לקדש את חו"ל. לכן היה חשוב לדעת אם זה נחשב בא"י, שאז היה מקום ליצור שם חיוב. קמ"ל, שכיון שזה מהארצות של לעתיד לבוא – הרי זה נחשב כחו"ל, ולא מועילה ההתיישבות בבית שני לחייב בה תו"מ וכדו' מדין קדושה שניה (יתכן שמה ששלמה קבע כקדושה ראשונה היה אמנם קיים, אך לחדש זאת בבית שני – לא היה אפשר, כיון שהמקום מתקדש רק במצב של שלימות בישראל – כגון בזמן מלחמה או בתקופת משיח. ואכן מצאנו בספר מלכים⁸⁴, שברגע שהיתה חולשה במלכות, שלא עשו רצון ה' – המקום הראשון שנחלש ופשעו בו מתחת ידן של ישראל היה באדום ובעציון גבר; לעומת זאת, כשחזרו לעשות רצון ה' – היתה הרחבה עד לשם, כגון בזמן עוזיהו⁸⁵).

נפק"מ נוספת, כותב החזו"א, היא בשאלה האם יש מצוה לקדש זאת, או שאמנם אם מקדשים זה קדוש – אך אם לא מקדשים אין בזה ביטול עשה, בניגוד לגבולות מסעי שאותם חייבים לכבוש, וכל עוד לא כבשום – לא הושלמה פעולת כיבוש הארץ וממילא מתבטלת שלימות המצוה. לפי פירוש זה, נראה שחייבים שם גם היום במעשרות.

וכותב החזו"א, שלפ"ז ניתן להסביר בגמרא, שמה שכתוב⁸⁶ "כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר" – היינו למעט מקומות אחרים, ולומר שמקומות אלו קדושים מדאורייתא, או מדרבנן אם כבשום בבית שני, ואילו שאר המקומות חיובם קל יותר.

הגר"ח קנייבסקי בבה"ל⁸⁷ מדייק בדברי הרמב"ם את הסברו לגמרא שם. כותב הרמב"ם בהל' תרומות⁸⁸: "אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצות. ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים ואע"פ שלא נכבשה כדי שלא תהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו". יוצא שכוונת הגמרא היא לומר, שכיון שקיני, קניזי וקדמוני לא נכללו בגבולות שחילק יהושע – ממילא יחיד שכבשם לא קידש את המקום. אמנם אח"כ בתקופת שלמה רבים כבשום, ואז אפשר לומר שהמקום מתקדש. ויתכן שרבי יהודה אמר שמואל, שהוא בעל המימרא, אמר את דבריו לטעמו – שפסק ש"כיבוש יחיד לא שמה כיבוש"⁸⁹, וממילא לא שייכת שם כלל הפרשת תו"מ, כל עוד לא היה כיבוש רבים.

שואל הבה"ל שם: כל זה נכון לדעת הרמב"ם, אך הרשב"ם הרי אומר שאם יכבשו אחרי מות יהושע – לא יתחייבו, וא"כ לשיטתו קשה, שהרי משמע שאפילו יכבשו כיבוש רבים, וכיצד יתכן שכיבוש רבים לא יקדש? לכן מסביר בדוחק בדברי הרשב"ם, שיתכן שהגמרא מדברת על מציאות של כיבוש יחיד, וממילא לא שמה כיבוש ואין צריך להפריש.

החזו"א רצה להסביר בדברי הרשב"ם, שאין מצוה לכבוש – אך אם כבשו חלה קדושה. לפ"ז לא ברור פירושו הראשון של הרשב"ם, האומר שלא יתחייבו במעשר כלל – שהרי אז גם כשיכבשו מדוע לא יתחייבו במעשר?

⁸⁴ מלכים ב' ח', כ', ושם ט"ז, ו'.

⁸⁵ מלכים ב' י"ד, כ"ב, ועיי' ברד"ק; דברי הימים ב' כ"ו, ב', ועיי' במצודת דוד. וכבר כתבנו על כך ב"ומדברך נאווה" חוברת ב'.

⁸⁶ ב"ב דף נ"ו.

⁸⁷ הל' תרומות פרק א' הלכה ב', בה"ל ד"ה "אפי' מן הארץ".

⁸⁸ פרק א' הלכה ב'.

⁸⁹ עיי' דף כ"א.

לכן אומר הבה"ל, שפירוש הרשב"ם הוא אליבא דרבי יהודה, שאמר בירושלמי⁹⁰ ש"אין בכלל אלא מה שבפרט"; דהיינו הדין של – "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה"⁹¹ מתקיים דווקא בתוך גבולות הארץ, המפורטים אח"כ "מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון"⁹², ואילו את חו"ל אי אפשר לקדש. ומקשה על עצמו, שלכאורה הרי אלו גבולות ההבטחה של אברהם אבינו, ומדוע א"כ קיני, קניזי וקדמוני לא יהיו כלולים בתוכו? ומנסה לתרץ בדוחק, שהגבולות מנו את הגבולות מצפון לדרום, אך המזרח ששם קיני קניזי וקדמוני לא כלול. ועדיין צ"ע בהסבר זה.

כיבוש שלמה את אילת – האם לפי הרמב"ם מקדש

הרמב"ם כותב בהלכות תרומות⁹¹: "ארץ ישראל נחלקת לשנים, כל שהחזיקו עולי בבל חלק אחד, והנשאר שהחזיקו בו עולי מצרים בלבד חלק שני". דין עולי מצרים הוא כפי מה שביארנו לעיל את הלכה ה'. השאלה הנשאלת בדין אילת היא, האם לפי שיטת הרמב"ם אכן נכנסה בכלל גבולות עולי מצרים, מצד כיבוש שלמה?

בדרך אמונה שם⁹², דן לגבי הכיבוש של שלמה – האם יש לראותו ככיבוש; שהרי בתקופתו כבש כבר את כל חלקי הארץ⁹³, ולכן ההרחבה היא בכלל כיבוש רבים וממילא המקום התקדש. אך מצד שני, יתכן שברגע שבתקופת אחז בן יותם נכבשה אילת ע"י האדומים מחדש⁹⁴ – בטלה קדושתה. מהרמב"ם משמע, שלא מכליל זאת בגבולות עולי מצרים, שהרי כשמונה את גבולות עולי מצרים⁹⁵ אומר שהגבול במזרח היה רקם, ויש לדון לאיזה רקם מתכוון; בכפתור ופרח⁹⁶ מביא, שמקום זה הוא קדש בהר נפתלי, ואולי מקום אחר בגולן. אך מ"מ לפ"ז יוצא, שהגבול הדרומי אינו מבורר כלל בדברי הרמב"ם. הכפתור ופרח עצמו כותב⁹⁷, שגבולות עולי מצרים הינם לפי פרשת מסעי, ולא מזכיר בעניין את כיבוש שלמה, ולמעשה לא יורד לפירוט הגבול הדרומי.

יש הסברים אחרים בדעת הרמב"ם, כפי שניתן לראות בראשונים בתחילת גיטין⁹⁸, המבררים לאיזו רקם התכוונה שם המשנה, שאמרה שנחשבת כחו"ל לעניין גיטין. הר"ן שם⁹⁹ אומר, שרקם – שהיא קדש – איננה קדש הנמצאת על גבול עשו, עליה נאמר בספר במדבר¹⁰⁰ "הנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך". הרמב"ן¹⁰¹ מסביר, שלא יתכן שקדש שבגבול אדום תהיה רקם שבמשנה, שהרי

⁹⁰ חלה פרק ב' הלכה א'.

⁹¹ פרק א' הלכה ו'.

⁹² ס"ק ס"ז.

⁹³ כפי שמבואר בכפתור ופרח פרק י"א (ח"ב עמ' ל"א בהוצאה הני"ל).

⁹⁴ מלכים ב' ט"ז, ו'.

⁹⁵ שם הלכה ז'.

⁹⁶ פרק י"א (ח"ב עמ' ל"ז בהוצאה הני"ל).

⁹⁷ ריש פרק י"א.

⁹⁸ דף ב'.

⁹⁹ ד"ה "ורקם וחגר".

¹⁰⁰ כ', ט"ז.

¹⁰¹ ד"ה "רבן גמליאל אומר".

היא מרוחקת מא"י, ובמשנה משמע שהיא סמוכה. התוס' רא"ש¹⁰², לעומת זאת, כותב שרקם היא קדש שבגבול עשו, ויתכן שסבר כי הישוב היהודי היה קרוב לשם בבית שני. כאמור, ברמב"ם לא מבואר אם רקם זו בצפון או בדרום, ואין בזה הכרעות ברורות. אמנם, ראשונים רבים סוברים שהמשנה בגיטין עוסקת בגבולות עולי בבל, אך הרמב"ם הביאה כגבולות עולי מצרים. כותב הבה"ל¹⁰³, שהר"מ כתב את התחומים הברורים שבהם אפשר לרבע את גבולות הארץ, ומשם ואילך ישנם עוד מקומות מחוץ לריבוע שאף הם א"י, שהיו בתחום עולי בבל, וכ"ש בתחום עולי מצרים שהתפשטו יותר, אך הרמב"ם לא ירד לדקדק בפרטי הגבול. ואכן, כך מוכח בגבול המזרחי – שיש רק נקודה אחת המציינת את גבול מזרח (רקם), וממנה צריך להסיק את קו הגבול הכללי של הארץ. הגר"ח קנייבסקי בספרו דרך אמונה¹⁰⁴ מכריע, שמדובר בגבול הדרום מזרחי של א"י, והיינו קדש שהיתה בקצה גבול הכיבוש של משה – בעבר הירדן המזרחי. מ"מ, לפי כל הני"ל, לא ניתן להסיק מה דעת הרמב"ם לגבי כיבוש שלמה.

סיכום ונפק"מ מהדין לגבי אילת

ראינו שחייבים בהפרשת תו"מ מעיקר הדין בגבולות עולי בבל. ביחס לגבולות עולי מצרים ראינו כמה שיטות:

- א. דעת רש"י והראב"ד: חייבים בדגן תירוש ויצהר, אך בפירות וירקות פטורים.
- ב. דעת התוס': חייבים שם בכל המינים בתו"מ, אך בדמאי פטורים. גם ברש"י וגם בתוס' משמע, שהדין קיים גם בחו"ל, וגבולות עולי מצרים קיבלו את הדין של כל חו"ל. אמנם, תוס' מחלק בפועל בין חו"ל הסמוך לא"י, שחייב להפריש, לבין חו"ל שאינו סמוך, שאין מפרישים בו כלל.
- ג. בדעת הרמב"ם ראינו כמה הסברים:
 - המהר"י קורקוס הבין, שדין גבולות עולי מצרים הוא שבשביעית לא נעבדים, אך ספיחין מותרים וחייבים בתו"מ מדרבנן (גם לו יצויר שעולי בבל חייבים מדאורייתא), ובמקומות מסוימים ביטלו את דין א"י לעניין שביעית ותו"מ, לצורך העניין (בית שאן וכדו').
 - המאירי אומר, ששביבות א"י החמירו בדגן תירוש ויצהר, ובמקומות מסוימים פטרו לצורך עניים.
 - ערוך השולחן מחלק בין מקומות מרוחקים יותר, שחייבים, לבין מקומות קרובים, שפטרו – כגון בית שאן ואשקלון, כדי לחדד את ההבדלים שבין א"י וחו"ל לעניין טומאה וטהרה.
 - המעדני ארץ מזכיר, שגבולות עולי מצרים חייבים בתו"מ ובשביעית (חוץ מספיחין) לצורך העניין, ופטרו במקומות מסוימים מתו"מ ומשביעית – כאשקלון ובית שאן – בגלל "טעמים הידועים להם".
- לדעת הדרך אמונה, גם גבולות עולי מצרים חויבו בתו"מ, מלבד מקומות מסוימים שפטרו באופן מיוחד לצורך עניים, ונתנו להם דין של סמוך לא"י, שפטור לגמרי.
- מסקנת הדברים לעניין אילת: אם אילת נחשבת כגבולות עולי מצרים – ודאי חייבת בתו"מ. אמנם, לדעת רש"י חייבים רק בדגן תירוש ויצהר, אך לתוס' חייבים בכל – מלבד בדמאי. גם לפי הרמב"ם חייבים בכל התו"מ, שכיון שלא תיקנו שם תקנת פטור – פשוט שחייבים להפריש.

¹⁰² ד"ה "אף המביא".

¹⁰³ שם הלכה ז', ד"ה "אי זו היא ארץ".

¹⁰⁴ שם ס"ק ס"ח.

לעניין ברכה – הזכרנו שלמעשה מדין ספק יש לחשוש (שי"א שאילת אינה בגבולות עולי מצרים). ואמנם, בגבולות עולי מצרים, לדעת הגר"מ אליהו חייבים בברכה בכל הפירות, כרמב"ם, ולדעת הגר"י אריאל רק בדגן תירוש ויצהר חייבים בברכה, ובשאר מינים ללא ברכה. אך כיון שאילת היא ספק, נראה פשוט שלכו"ע לא יברך.

דין עמון ומואב

הגמרא אומרת, שישנה תקנה לעשר שם, ואפילו בשביעית, ושמעשרין מעשר עני. לדעת רש"י: מפרישים תו"מ בכל השנים ועובדים בשביעית, ויש בזה דין מיוחד ביחס לשאר גבולות עולי מצרים. לדעת תוס': לתירוצם הראשון – חייבים שם, מדין כיבוש עולי מצרים; לתירוצם השני – חייבים שם בתו"מ כבבל ושאר מקומות חו"ל שחויבו. לדעת הר"ש סיריליאנו: כשישראל החזיקו בהם – היתה שם קדושה; הקדושה בטלה כשעברה הארץ לרשות נכרים, ותיקנו שם בכל זאת תו"מ לצורך עניים, אך לא שביעית (בניגוד לסוריא, שם גם החילו קדושת שביעית). לדעת הגר"ח קנייבסקי ברמב"ם: לעמון, מואב, מצרים ובבל יש דין דומה, שחייבים בתו"מ לצורך עניים, ושאר מקומות – אפילו סמוכים לא"י – פטורים. **מסקנת הדברים לעניין אילת:** לכאורה, דין אילת לא יהיה פחות מדין עמון ומואב, בייחוד שאלה נכבשו באופן זמני וחזרו לרשות נוכרים ובכל זאת לכו"ע תיקנו שם תו"מ (אמנם בשביעית לא ברור שחייבים, אך על כך נדון במאמר נפרד).

דין חו"ל

לדעת רש"י: מפרישים בדגן תירוש ויצהר. לדעת תוס' ורא"ש: לכאורה חייבים בתו"מ בודאי ולא בדמאי; בפועל לא מפרישים, אך סמוך לא"י – מפרישים. לדעת הטור והשו"ע: בעמון, מואב, מצרים ובבל – מפרישים, ושאר מקומות לא חייבים. **למעשה,** המנהג הוא שלא להפריש בחו"ל כלל, גם בארצות הסמוכות, חוץ מדעת הגר"א שמשמע כי החמיר בכל חו"ל. **מסקנת הדברים לעניין אילת:** אם אילת הינה כמקומות הסמוכים – לחלק מהדעות פטורה, ולחלק מהדעות חייבת; אך יתכן שלאילת יש דין של עמון, מואב ומצרים, שברגע שיש שם התיישבות, ושיירות מצויות תדיר בכל יום – חייבת בהפרשה כפי שבעבר חייבו במצרים ובבבל, אך ללא ברכה.

דין קיני, קניזי וקדמוני

ישנו חילוק בין שני פירושי הרשב"ם: לפירוש הראשון – מקומות אלו פטורים מתו"מ, גם לעתיד לבוא; לפירוש השני – בתקופת יהושע לא היה צריך לכבוש, וא"כ לא התחייבו אז בתו"מ, אך אם בהמשך יכבשו כסדר הכיבוש, דהיינו אחר כיבוש הארץ – יתחייבו בתו"מ. **לחזו"א:** אין זה שייך לגבולות שחייבים לכבוש, אך אם כבשו וקידשו – הרי זה קדוש כגבולות עולי מצרים וכבית שני, ובדומה לפירוש השני ברשב"ם.

לגר"ח קנייבסקי : אין זה שייך לכיבוש השבטים בהרחבת תחומם, ואפשר לכבוש זאת בכיבוש רבים, כבתקופת שלמה.

מסקנת הדברים לעניין אילת : לפי הפירוש הראשון – אין חיוב, כי אילת שייכת לקיני, שהיא אדום ; לפי הפירוש השני – כיון שנכבשה ע"י שלמה, הרי שנוצר חיוב. הגר"ח קנייבסקי מתלבט בדעת הרמב"ם, האם כיבוש שלמה את אילת אכן קבע את הגבולות בגבולות עולי מצרים או לא. מהרמב"ם לא ניתן לדייק, שכן הגבול הדרומי איננו מבורר בדבריו.

למסקנה – ראינו שגם אם אילת סמוכה לא"י, הרי שבין אם מדין ארצות סמוכות, ובין אם מצד הכיבוש שהיה, ובין אם מצד חו"ל ששיירות מצויות – יש מקום לחייב תו"מ באילת (בלי ברכה), בייחוד בגלל השיירות המצויות בה כיום והקשר החקלאי המוחלט שקיים בינה ובין שאר חלקי הארץ.

לכן ודאי שלאור נתונים אלו חז"ל היו גוזרים להפריש. אמנם ניתן לטעון כי 'ספיקא דרבנן לקולא' וכי אין לגזור גזירות חדשות על הציבור כדי להקל או כדי למנוע הפרשה ממקום מסופק על מקום ודאי, אך כבר הדגשנו במאמרנו הקודם¹⁰⁵, שגם **כיבוש צה"ל מהווה שיקול להחמיר ולחייב בתו"מ**, וגם **הרצון להתחזק בחיבת הארץ ולחדש את המצוות התלויות בה כהלכתן ודאי מהווה שיקול מכריע שלא לנסות להקל**. לכן, כל עוד אין נכנסים לבעיה של ספק ברכות – יש לעשר, וודאי שחיבת המצוה שכאן אינה בגדר "בל תשחית". ומצד החשש של הפרשה מהפטור על החיוב – ממילא נצרכת בדיקה בכל מקום שלא להפריש מדרגות קדושה שונות, כמו בית שאן ומערבה משם או דרומה מאשקלון וכדו'. לכן אין לי ספק בדבר, שיש לגזור להפריש בכל הגידולים מאילת וצפונה, כפי שהורתה כבר הרבנות הראשית בעניין. וכן נוהגים, לפי הידוע לי, לפחות בחלק מהבד"צים.

דין פירות שגדלו במרכז הארץ והובאו לאילת

הרמב"ם פוסק¹⁰⁶ : "פירות ארץ ישראל שיצאו לחוצה לארץ פטורין מן החלה ומן התרומות ומן המעשרות, שני אשר אני מביא אתכם שמה, שמה אתם חייבין ובחוצה לה פטורין. ואם יצאו לסוריא חייבין מדבריהם".

הראב"ד חולק שם על דבריו, ואומר שיש מחלוקת תנאים לגבי חיוב מהתורה, אבל מדרבנן לכו"ע חייבים לעשר, אע"פ שפעולת המירוח (פעולת גמר המלאכה המחייבת במעשר) נעשתה בחו"ל. וכותב: "דלא גריעי מפירות שנער ומצרים ועמון ומואב, ועוד שלא יאמרו ראינו פירות הארץ שנאכלין בטבלם, ומי שאינו מודה בזה טועה".

הרדב"ז שם מסביר את דברי הרמב"ם, "שאין לנו לחדש גזירות מדעתנו", וסברת הראב"ד "דלא גריעי מפירות שנער" – אינה כתובה בשום מקום, לכן הרמב"ם לא כתב לחיוב. מ"מ מוסיף הרדב"ז, שגם הרמב"ם מסכים שאם פעולת המירוח היתה בא"י, שאז בא"י נוצר חיוב ההפרשה – חייבים להפריש. גם המשנה למלך כותב כדברי הרדב"ז, שאם היה מירוח הפרי בא"י – פשוט שגם אם יצא לחו"ל חייב במעשר.

¹⁰⁵ ב"ומדברך נאווה" חוברת ה'.

¹⁰⁶ ה"ל תרומות פרק א' הלכה כ"ב.

הכסף משנה אף הוא מיישב את דברי הרמב"ם מול טענת הראב"ד, וכותב שאם היו חייבים מדרבנן היה צריך לכתוב זאת במפורש; ומה שלא מובא הדין בתוספתא, בירושלמי ובבבלי – מהווה ראיה שאכן פטור, וכנראה לא חששו מטעות, כי יציאתו מוכיחה עליו שמסיבה זו פטור. הב"ח¹⁰⁷ כותב בדעת הרמב"ם, שאין הפרש בין אם הפירות נקבעו למעשר כשהם עדיין בא"י או אחר שיצאו, ולעולם פטורים. לעומת זאת, בהגהות צבי לצדיק על השו"ע¹⁰⁸ כותב כדבר פשוט, שאם נמרחו בא"י – חייבים.

החזו"א בשביעית¹⁰⁹ מדייק בדברי הגר"א, שפירות א"י שיצאו לחו"ל אחר גמר מירוחן – **חייבים מן התורה**. לעומת זאת, מדייק כאן המעדני ארץ באופן אחר בדברי הרמב"ם בהלכות מעשר¹¹⁰. כותב שם הרמב"ם, שפירות שיצאו מתחום עולי בבל לתחום עולי מצרים, ואפילו לסוריא – חייבים בדמאי ובמעשר שני. שואל הכס"מ: הרי במסכת דמאי¹¹¹ מובא הדין לגבי חו"ל ולא לגבי גבולות עולי מצרים או סוריא, ומדוע הרמב"ם שינה? ועונה, שבשינוי זה בא הר"מ לחדש, שפירות א"י שיצאו לחו"ל – פטורים לגמרי, ומוסיף שזה כפי שכותב הרמב"ם בפרק א' דתרומות (בנידון דידן).

ויש להסתפק באיזו מציאות דיבר הרמב"ם שם – האם במקרה שגמר המלאכה היה בארץ, או שגמר המלאכה היה בחו"ל? המעדני ארץ מביא את דברי החזו"א בדמאי¹¹², שמבין שחידוש הוא, שמדובר אפילו בפירות שגמר מלאכתם היה בסוריא, ובכל זאת חייבים; משמע, שבמקרה שגמר המלאכה היה בחו"ל – פטור לגמרי. אך המעדני ארץ עצמו סובר, שכיון שדין דמאי מתחיל רק אחרי המירוח והפרשת תרומה גדולה – לכן צ"ל שהדין ברמב"ם הוא במקרה שנעשה המירוח בארץ שכבשו עולי בבל, ומ"מ מדויק בדברי הרמב"ם שבחו"ל, גם אם המירוח נעשה בא"י במקום החיוב, מ"מ פטור מתו"מ.

אמנם, מדגיש המעדני ארץ, יתכן לומר שהסיבה לפטור היא שכל המירוח היה על דעת להוציא לחו"ל, אך מירוח שנעשה על דעת שיישאר בארץ – חייב במעשר גם בחו"ל. המעדני ארץ מוכיח זאת מדברי הגר"ד מקארלין¹¹³.

החזו"א בדמאי¹¹⁴ יוצא בחריפות נגד סברא זו, וז"ל: "ויש בודים שהממרח ע"מ להוציא לחו"ל פטור, ויתחייב לפ"ז שהמגלגל (עיסה שחייבת חלה) להוציא לחו"ל פטור". ומסביר שם, שהפטור נובע מכך שהמעשה הגורם את חיוב המעשר או החלה (גמר המלאכה או הגלגול) – נעשה בחו"ל, אך כשנעשה גמר המלאכה בארץ – פשוט שחייב. החזו"א מוכיח דבריו מהירושלמי, ואכמ"ל. המעדני ארץ עצמו חולק על החזו"א בזה, ומסביר אחרת בדברי הירושלמי. לדעתו, ניתן להוכיח משתיקת הרמב"ם – שלא כתב חילוק בין אם היה מירוח בא"י לבין אם לא היה – שתמיד פטור בחו"ל, בין קודם מירוח ובין לאחריו. ומוסיף, שאם היה מירוח בא"י בסתמא, בלי לחשוב שזה על דעת להוציא לחו"ל – פשיטא שמקבל שם של טבל וחייב בתו"מ, גם אם מוציא אח"כ לחו"ל. יתכן

¹⁰⁷ יו"ד סי' של"א ס"ק ל"ז.

¹⁰⁸ יו"ד סי' של"א סעי' י"ב.

¹⁰⁹ סי' ב' ס"ק א'.

¹¹⁰ פרק י"ג הלכה ד'.

¹¹¹ פרק ב' משנה א'.

¹¹² סי' ה' ס"ק ג'.

¹¹³ שאילת דוד סי' י"ח.

¹¹⁴ סי' ט"ו ס"ק ד'.

להסביר בדעת הרמב"ם, שאם ממרח על דעת להוציא לחו"ל – פטור, כיון שכל המירוח לא נעשה מתוך מציאות של חיוב.

כותב המעדני ארץ, שכך יהיה הדין גם בהפקר. ומוכיח זאת ממה שהרמב"ם לא מחלק בין הפקיר הפירות קודם מירוח להפקיר לאחר מירוח, וכותב בסתמא¹¹⁵ "ההפקר פטור מן התרומה ומן המעשרות"; משמע שסובר שאין הבדל בין אם הפקיר פירותיו קודם מירוח או לא, אך אם מירח ע"מ להפקיר – פטור. וכותב, שכך יהיה גם במקרה שמגלגל חלה בא"י ע"מ להוציאה לחו"ל (ומסביר אחרת את דברי הירושלמי שהחזו"א מביא מהם ראיה, ואכמ"ל וכנ"ל).

מסביר המעדני ארץ את הסברא, שחובת הפרשת המעשר נוצרת כשנעשית פעולת מירוח, ואין זה דבר עצמי בפירות כמו פירות שביעית וכדו', וכיון שחובת ההפרשה נוצרה רק במירוח בארץ – ניתן לחדש שאם מירח ע"מ להוציא לחו"ל, מראש לא נוצרת חובת הפרשה.

למסקנה, אומר המעדני ארץ, שאכן הבי"ח והמנחת חינוך פוטרים, אך רוב גדולי האחרונים דחו שיטה זו בשתי ידיים. ומביא לדרך זו את הרדב"ז (שהזכרנו לעיל), המבי"ט¹¹⁶, הר"ש סיריליאו והמשל"ם (שהזכרנו); ובייחוד שיש שפסקו כדברי הראב"ד בעניין. לכן נראה ברור לדעתנו שיש להפריש, וכפי שכותב¹¹⁷ ש"אין ספק (=בחז"ל) מוציא מידי ודאי (=של חובת ההפרשה) ושפיר חייב בהפרשה". ויש להוסיף, שפשוט ע"פ דבריו, שאם לא נעשה מירוח ע"מ להוציא לחו"ל – לכו"ע חייב.

אמנם, בעניין מוציא פירות למצרים, מביא הדרך אמונה¹¹⁸ מחלוקת: דעת הכס"מ כאן, הסובר שיש הבדל בין מוציא פירות לסוריא, שחייב שם ואין לזה דין חו"ל, לבין המוציא לשנער, מצרים, עמון ומואב – שיש לזה דין חו"ל; ואמנם לגבי שנער, מצרים, עמון ומואב נפסק שמפרישים שם, אלא שהדבר לא נובע מצד הקדושה שבהן אלא לצורך העניים גזרו שיפרישו, אך המוציא לשם וממרח לאחר מכן – פטור. וצ"ל, שהסיבה לכך היא שמקרה זה הוא מילתא דלא שכיחא ולא גזרו בו רבנן.

לעומת זה, המבי"ט¹¹⁶ שהזכרנו כותב, שאם הוציא פירות מא"י אחר מירוח – לא פוקע מהם שם טבל, גם אם יצאו לחו"ל; ולא עוד, אלא אפילו נעשה המירוח בחו"ל – חייבים מדרבנן להפריש, כדין כל פירות חו"ל. ובזמננו, שחיוב תו"מ מדרבנן – משמע שאין מפרישים בחו"ל, אך אם המירוח היה בא"י – פשוט שחייב. ומשמע כמו כן, שבמקום שבחו"ל מפרישים – כגון עמון ומואב, גם המוציא לשם ללא מירוח חייב.

וכותב בדרך אמונה שם, שהקונה בחו"ל פירות שהובאו מהארץ חייב להפריש מהם, ואינו יכול לסמוך על ספק ספיקא – שמא הם של גויים ושמא הפרישו מהם כבר תו"מ, שכיון שגזרו חכמים על דמאי – אין זה נחשב כספק.

ומביא, שיש חולקים על הרמב"ם והראב"ד, וסוברים שפירות א"י שיצאו לחו"ל – אפילו לפני מירוח – חייבים מן התורה בהפרשה בחו"ל¹¹⁹, ולכן פשוט לענ"ד שלמעשה אין להקל בזה. ואמנם, במשפט כהן¹²⁰ הביא את הסברא שהממרח בא"י ע"מ להוציא לחו"ל פטור מלהפריש, כצירוף

¹¹⁵ ה"ל תרומות פרק ב' הלכה י"א.

¹¹⁶ ח"ב סי' קצ"ו.

¹¹⁷ שם ריש עמ' צ'.

¹¹⁸ ה"ל תרומות פרק א' ס"ק קצ"ז ב'.

¹¹⁹ יראים סי' קמ"ח.

¹²⁰ סי' מ"ו.

לקולא במקרה שיש ספק נוסף בעניין ההפרשה. אך אין ידוע אם סבר הרב זצ"ל שסברא זו עומדת שם כדבר בפני עצמו, בלי קולא נוספת.

ועיין בספר התורה והארץ ח"ב במאמרו של הגר"ש ישראל זצ"ל¹²¹, המוכיח כדעת הרב זצ"ל ומיישב את קושיית החזו"א מהירושלמי ע"פ הסבר הפני משה שם ועוד, וכדברי הגרשז"א שהזכרנו. ומדגיש, שמה שאמר הרב זצ"ל – זה רק בתנאי שמירח על דעת להוציאם לחו"ל, ולכן אין על זה שם של גמר מלאכה ופטור. מ"מ, למעשה גם הגר"ש ישראל חושש לדעת הראב"ד, וסובר להפריש מהפירות שגמר מלאכתן היה על דעת להוציאם לחו"ל.

ואמנם, ראיתי בספר קצירת השדה¹²² בשם הגר"ע יוסף שליט"א בתשובה בכת"י, שיש להקל ולא להפריש כשגמר המלאכה היה על דעת להוציא לחו"ל, כדין כל מחלוקת בדיון דרבנן, אך כפי שהזכרנו – רוב מכריע של הפוסקים האחרונים נטו להחמיר.

אין ספק, שלגבי **אילת**, במציאות שקונים את הפירות אצל סיטונאים במרכז הארץ – ודאי רוב המירוח נעשה בסתמא לקונים מכל הארץ. וגם על ספק שמא נעשה על דעת אילת, שהיא לשיטת הגר"ע יוסף כחו"ל גמור – מ"מ כבר הזכרנו שאין גם בחו"ל דין ספק ספיקא (עיין לעיל בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א בדרך אמונה¹²³). מה עוד, שלענ"ד ניתן להוסיף שאין לראות את אילת כחו"ל גמור, ואיננה פחותה מסוריא או עמון ומואב, שיש מקום להגיד שהדין חמור יותר בהוצאת פירות לשם, במיוחד היום, בעת שאילת היא חלק ממדינת ישראל והשיירות מצויות מאוד – ודאי שהיה ראוי לגזור, לא פחות מעמון, מואב, מצרים ושנער. **לכן פשוט שיש להפריש מספק, גם פירות שיצאו ממרכז הארץ לאילת**, ולא כפי ששמעתי שיש מורים אחרת (ולא מצאתי מקורות לכך). והנלע"ד כתבתי.

אח"כ ראיתי בדברי הגר"ע יוסף שליט"א בשו"ת יביע אומר¹²³, שכתב שבכל קנייה – גם במרכז הארץ, במקום שחיוב ההפרשה הוא לכל הדעות בגבולות עולי בבל – כשאין לדעת בוודאות אם הפרישו שם, אין צריך להפריש תו"מ מספק. וכותב, שיש בזה ספק ספיקא – ספק שמא עישרו את הפירות, וגם את"ל שלא עישרו – שמא הפירות הינם פירות שגדלו ומורחו בקרקע של גוי. ומעיר שם, שעל אף שהספק השני, שמא גדל בקרקע של גוי, אינו שקול אלא מיעוט (וכתב זאת בשנת תשכ"א, אך היום לצערנו יש הרבה ירקות, כקישואים, מלפפונים ועוד, שבהם רוב הגידול הוא אצל נוכרים), מ"מ כיון שהספק הראשון שקול (שמא עישרו), יכול הספק השני להצטרף, כי הספק הראשון נחשב כפלגא ופלגא והספק השני הופך זאת לרוב. ובייחוד שהספק הראשון הוא יותר משקול, שברוב הפירות מפרישים כראוי, ואם נעלם מעיני המשגיח אין זה אלא מיעוט.

גם הישכיל עבדי¹²⁴ כותב על עניין זה, ומביא דעה שונה. הוא פוסק שיש להפריש מספק משני טעמים: א. כיון שזהו ספק ספיקא הניתן לבירור, שיכול להתקשר לרבנות ולברר את טיב ההשגחה במקום; ב. מצד הסברא שהזכרנו לעיל בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א בדרך אמונה, שזה נחשב כדמאי אפילו אם רוב מעשרים, וכיון שגזרו חכמים – אין להקל בדבר.

ביחס לדברי הישכיל עבדי כותב הגר"ע יוסף שאין זה כדמאי, כי דמאי חל כשרוב עמי הארץ מעשרים; אלא צ"ל שזה ככל ספק איסור בעלמא, ובספק ספיקא יש להתיר, אלא שכותב זאת כמילתא בלא טעמא. אח"כ הראה לי ידידי הרב עמיאל נאומבורג הי"ו, בדברי הגרשז"א זצ"ל

¹²¹ עמ' 140-125.

¹²² תרומות ומעשרות פרק א' הלכה ד'. מאת הרב ש"ז רווח, בהוצאת המכון למצוות התלויות בארץ.

¹²³ ח"ט יו"ד סי' ל'.

¹²⁴ ח"ח יו"ד סי' ח' אות ה'.

במנחת שלמה¹²⁵, שכותב שכל דין דמאי אינו קיים היום, כשאין סדר של קבלת חברות; שהרי רק "חבר" אינו חשוד כלל על הפרשה, וצריך לקבל דרגה זו בפני בית דין. בעבר, כל מי שלא קיבל עליו חברות היה עם הארץ, ולמרות שמן הסתם עישר – פירותיו היו כדמאי, אך היום זה שונה, ואם האדם בחזקת כשרות – הרי הוא נאמן על ההפרשה, ואם לא – פירותיו הם ספק טבל. ספק זה חל גם על תרומה גדולה, שבעבר לא חששו לה כלל כי כל עמי הארץ היו מפרישים אותה.

ומוסיף, שבמקום שיש משגיחים – לכאורה הולכים אחר הרוב, אך מאחר שיש את החשש שהחנות הן בגדר 'קבוע' – לכן אומר שיש לעשר, אך לא מטעם דמאי, ובעניין זה דומה לגר"ע יוסף. לעומתו, מסיק הגר"ע יוסף, שיש להתיר מטעם ספק ספיקא אפילו לכתחילה, ומ"מ כותב שממדת חסידות יפריש, אך יכול לסמוך לכתחילה על ספק ההפרשה בחנות. אך הישכיל עבדי כותב, שהמנהג הוא להחמיר מספק ולהתייחס לזה כאל דמאי. בספר דרך אמונה בהלכות מעשר¹²⁶ כותב הגר"ח קנייבסקי ע"פ הכס"מ, שאכן הרמב"ם מחמיר בספק ספיקא, כשאחד הספקות הוא דמאי והספק השני הוא על עצם המעשר, כגון האם אלו פירות שהם ספק מעשר או שהוחלפו בטבל גמור; אך אם הספק הוא שמא לא נתחייבו כלל – ניתן להקל בספק ספיקא, בצירוף של דמאי. אמנם מביא בשם החזו"א, שרק במה שהקילו חכמים בפירוש – ניתן להקל בספק ספיקא¹²⁷.

הגר"ח קנייבסקי שליט"א, מסתמך בדבריו על החזו"א. החזו"א¹²⁸ כותב בפירוש, ש"פירות המובאין בחו"ל מא"י לית דינא ודיינא דהן חייבין וא"א להקל משום ס"ס דלמא של נכרים ודלמא כבר עשרינהו, דזה לא חשיב ס"ס, דספק עשרינהו לאו ספיקא הוא דכבר גזרו עליו חכמים שלא לצרפו לס"ס". וכותב שם קודם לכן בפירוש, שיש לדון על הפירות כדין דמאי בכל מקרה, למרות שאין את הסדר של קבלת "חברים". אמנם, שם מדבר על ספק אחר (ספק של חבר ספק של עם הארץ, ואת"ל של עם הארץ – לא קים לן אם רוב עמי הארץ מעשרין או לא, וביחד יהיה רוב, אך ודאי שיגיד כן בנידון דידן).

גם המנחת יצחק¹²⁹ הורה כפסק החזו"א. ועל אף שמציין גם הוא שמסתמך על כך שכיום הרוב אינם מעשרים, ונראה שהמציאות היום בארץ היא שאצל רוב הסיטונאים יש השגחה, מ"מ עדיין משמע שעיקר סברתו היא שלא יצא מידי גזירת דמאי, וא"כ אין בזה ספק ספיקא אלא ספק של גוי ספק של ישראל. יתכן, שבדבר שרובו גדל בידי נכרים, כמינים מסוימים של ירקות שגדלים היום בעיקרם ע"י נכרים (מלפפונים, קישואים וכדו', ויש לבדוק) – אפשר יהיה לומר, שכיון שרוב הסיטונאים מעשרים וגם רוב הגידולים הם של נכרים, יש יותר מקום להקל במציאות של תו"מ מדרבנן, וצ"ע. אם נצרף לדברי המנחת יצחק את דברי הישכיל עבדי, שיש להתקשר לרבנות ולברר¹³⁰ (בפירות, למשל, שרובם גדל בידי יהודים) נראה שיש להחמיר ולהפריש מספק.

מסקנת הדברים: לענ"ד, מי שמקל כדברי הגר"ע יוסף בכל שאר הארץ – יכול להקל כמותו גם באילת, אך מי שמחמיר שלא לאכול דבר שיש בו חשש שאינו מעושר, גם באילת יקפיד, מהסיבה העיקרית כי המירוח הוא בפשטות לצורך שאר הארץ, וממילא לא קיימת הקולא של חו"ל. זאת

¹²⁵ ח"א סי' ס"ב, אות ג'.

¹²⁶ פרק י"א סי"ק צ"א.

¹²⁷ ע"ש בבה"ל בסעי' ט"ו, שמזכיר ג"כ שאין ס"ס בדמאי, שכל תקנתו היא פתרון הספק.

¹²⁸ דמאי סי' ט"ו סי"ק ד'. סיום דבריו הבאנו לעיל.

¹²⁹ ח"א סי' פ"ד.

¹³⁰ ויש תועלת מרובה לחיזוק מערכת הכשרות במעקב אחר טיב עבודת המשגיח.

בייחוד לאור סיכום מאמרנו הקודם, שעל מנת להרבות את חיבת המצוות התלויות בארץ והאחיזה בקרקע – יש לפעול בניגוד לכללים ההלכתיים של 'ספיקא דרבנן לקולא', ויש להחמיר כל עוד אין זה גורם שיברכו ברכות לבטלה או שיעברו על בעיה הלכתית אחרת. ואין לחשוש ל"בל תשחית" בהפרשה מספק, כאמור לעיל, שהרי זה לשם מצוה וחיזוק אהבת הארץ והמצוות התלויות בה. לכן, אם יכול – יברר ברבנות על טיב ההפרשה במקום, ואם לא – רצוי שיפריש מספק. וכך נהגו בכל הארץ היראים והשלמים – להפריש מספק – וכך ינהגו גם באילת, אך יתכן שבמקום ספק, כשלא יכול להפריש (כגון כשמוזמן בשבת לאחרים, שקנו במקום שהכשרות לא ברורה) – יכול לסמוך ולאכול.